

Possible security scenarios of the Republic of Azerbaijan in relation to the Islamic Republic of Iran

 Mohammad Sabahi^{1✉} | Hamid Reza Nadi²

1. Phd in Defense Management, Command and Staff University, Tehran, Iran. (Corresponding Author)

E-mail: m.sabahi@casu.ac.ir

2. Faculty member of Farabi University, Tehran, Iran. E-mail: hrnadi47@gmail.com

Article Info

ABSTRACT

Article type:

Research Article

Article history:

Received:

2024-6-26

Received in revised

form: 2024-10-28

Accepted:

2024-11-12

Published online:

2024-11-21

Keywords:

Azerbaijan, drivers, Iran, security scenario, uncertainty.

Objective: the purpose of this research is to "explain the possible security scenarios of Azerbaijan in relation to Iran".

Methodology: The current research is a part of exploratory research in terms of its practical purpose and

Method: The statistical population was determined to be 30 people from top experts, managers and officials of the military and the country, and faculty members who have research experience in the field of future studies and are familiar with the issues of the countries of the Caucasus region. The required data is combined with environmental scanning, interviews with experts, and the use of questionnaires to collect and analyze data

Findings: This research identified 135 effective key factors and 575 drivers for the future of relations between Iran and Azerbaijan. After analysis and expert opinion, the findings were summarized into 17 key factors and 21 driver titles.

Conclusion: By ranking the key factors and drivers based on the degree of importance and uncertainty, two key uncertainties were selected. Three scenarios of "integration with Iran, competition with Iran, and hostilities with Iran" were visualized and analyzed with probabilities of 73%, 71%, and 45%, respectively.

Cite this article: Sabahi, M. & Nadi, H. R. (2024). Possible security scenarios of the Republic of Azerbaijan in relation to the Islamic Republic of Iran. *Defensive Future Studies*, 9(34), 59- 86.

DOI: 10.22034/dfs.2024.2033714.1803

Publisher: IRI Military Command and Staff University

Extended Abstract

Background and Objective:

Due to the Eurasian region's strategic importance to major international actors, Azerbaijan's expanding relations with powers hostile to the Islamic Republic of Iran, particularly the Zionist regime, across various sectors, and considering its prominent geopolitical characteristics, have become a challenge to Islamic Republic of Iran's regional policy. Considering the increasing likelihood of heightened tensions between the Republic of Azerbaijan and Iran, this research aims to "explain probable security scenarios of the Republic of Azerbaijan about the Islamic Republic of Iran".

Methodology:

The type of research is applied and the research method is descriptive-analytical. To achieve the research objectives, two expert communities and the general statistical community (experts and specialists) were utilized. The expert community consisted of 15 brokers, administrators, and researchers in the fields of security, intelligence, politics and future research, and military affairs who are familiar with the issues of the Caucasus countries and the general statistical population consisted of 30 individuals selected purposefully until theoretical saturation was reached. Data collection was conducted using library and field research methods, and data analysis employed a mixed-methods approach.

Findings:

In this research, after a comprehensive review of the theoretical literature and interviews with experts, and holding an expert meeting (panel), the 135 effective key factors and 575 drivers of shaping the future of relations between the Islamic Republic of Iran and the Republic of Azerbaijan were identified and After analysis and expert review, 17 key factors and 21 driving titles were summarized. The impact of each key factor and driver on the emergence of security threats of the Azerbaijan Republic in its relationship with the Islamic Republic of Iran, along with the level of associated "uncertainty," was determined. By ranking the influential factors based on importance and uncertainty, and considering expert opinion on the top ten factors and more than 66.5% percentage in the occurrence of security threats

of the Republic of Azerbaijan about the Islamic Republic of Iran and two major uncertainties "convergence with Armenia through passivation and distancing from Iran's borders " and "convergence and development of Azerbaijan's relations with the occupying regime of Al-Quds against the Islamic Republic of Iran" three scenarios were visualized and analyzed.

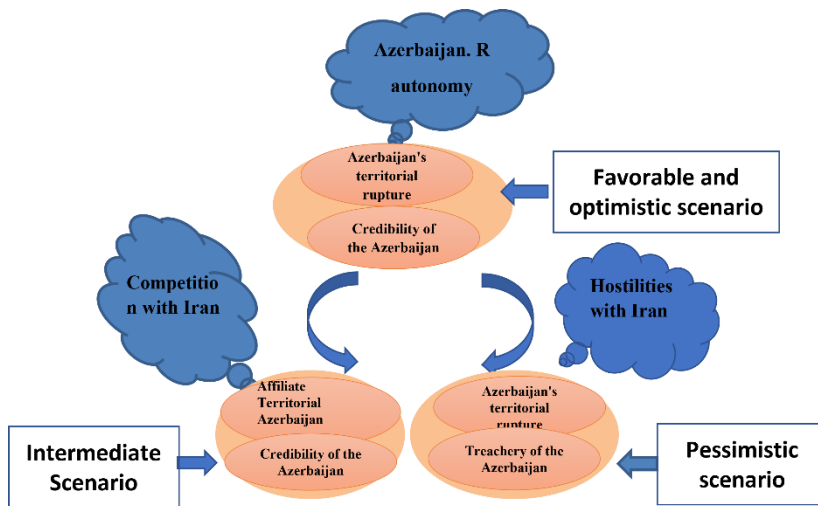

Figure 1: Matrix of probable Security Scenarios of the R. of Azerbaijan about the I.R. of Iran

Discussion and Conclusion:

The first scenario is the independence of the Republic of Azerbaijan in the future and "convergence with Iran", has the highest probability of realization of "high", with an average score of 7.3 and a 73% probability of occurrence which is considered the "optimistic" scenario. In this environment, the security threats of the Republic of Azerbaijan to the Islamic Republic of Iran are significantly reduced by 76.67%.

The second scenario is called "competition with Iran" and it was mentioned as an "intermediate" scenario in this research which has a probability of "high" realization with an average score of 7.1 with a 71% probability of realization. In the conditions of this environment, there is a possibility of the emergence of security threats of the Republic of Azerbaijan against the Islamic Republic of Iran, and the percentage of occurrence increases by 46.67% according to experts.

The third scenario, under the title of "conflict with Iran" with a "weak" probability of realization with an average score of 4.5 and 45% probability of realization, was named a "pessimistic" scenario in this research, which in the conditions of this environment, the possibility of the emergence of security threats of the Republic of Azerbaijan in relation with the Islamic Republic of Iran will increase significantly, and the percentage of occurrence will increase by 90.00% according to experts.

سناریوهای امنیتی محتمل جمهوری آذربایجان در رابطه با ج.ا. ایران

محمد صباحی^۱ | حمیدرضا نادی^۲

۱. دکترای مدیریت دفاعی، دانشگاه فرماندهی و ستاد آجا، تهران، ایران. (نویسنده مسئول)

رایانامه: m.sabahi@casu.ac.ir

۲. استادیار دانشگاه علوم و فنون فابابی، تهران، ایران. رایانامه: hnradi47@gmail.com

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	هدف؛ هدف از انجام این تحقیق «تبیین سناریوهای امنیتی محتمل جمهوری آذربایجان در رابطه با ج.ا. ایران» است.
تاریخچه مقاله: تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۴/۰۶ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۸/۰۷ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۸/۲۲ تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۰۹/۰۱	روش؛ پژوهش حاضر از لحاظ هدف کاربردی و از نظر روش جزء پژوهش‌های اکتشافی آینده‌پژوهانه است. جامعه آماری از کارشناسان عالی، مدیران و مسئولین لشکری و کشوری و اساتید عضو هیئت‌علمی که دارای سابقه پژوهشی در حوزه آینده‌پژوهی و با مسائل کشورهای حوزه قفقاز آشنا هستند، به تعداد ۳۰ نفر تعیین شد. داده‌های موردنیاز با پویش محیطی، مصاحبه با خبرگان و استفاده از پرسش‌نامه جمع‌آوری و تجزیه و تحلیل داده‌ها به شیوه آمیخته است. یافته‌ها؛ در این تحقیق تعداد ۱۳۵ عامل کلیدی مؤثر و ۵۷۵ پیشران ساخت آینده روابط جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان شناسایی و پس از تجزیه و تحلیل و نظر خبرگی، به ۱۷ عامل کلیدی و ۲۱ عنوان پیشران تلخیص یافت.
کلیدواژه‌ها: آذربایجان، ایران، پیشران، سناریو امنیتی، عدم قطعیت.	نتیجه‌گیری؛ با رتبه‌بندی عوامل کلیدی و پیشران‌ها بر مبنای میزان اهمیت و عدم قطعیت و با توجه به نظر خبرگی، دو عدم قطعیت کلیدی انتخاب و با استفاده از ده عامل کلیدی و پیشران برتر احصاء شده، سه سناریو «استقلال باکو در آینده و همگرایی با ایران، رقابت با ایران و تخاصم با ایران» به ترتیب با میزان درصد احتمال تحقق ۷۳٪، ۷۱٪ و ۴۵٪ تجسم و تحلیل شد.

استناد: صباحی، محمد و نادی، حمیدرضا. (۱۴۰۳). سناریوهای امنیتی محتمل جمهوری آذربایجان در رابطه با جمهوری اسلامی ایران. آینده‌پژوهی دفاعی. ۹ (۳۴)، ۸۶-۵۹.

DOI: 10.22034/dfs.2024.2033714.1803

ناشر: دانشگاه فرماندهی و ستاد ارتش جمهوری اسلامی ایران

مقدمه

راهبرد صحیح در منطقه با در نظر گرفتن صرفه و صلاح جمهوری اسلامی ایران مستلزم تحلیل، بررسی عوامل کلیدی اثرگذار و شناخت تمامی پیشران‌های ساخت آینده است. با توجه به اهمیت راهبردی منطقه اوراسیا برای بازیگران مهم بین‌المللی به‌ویژه آمریکا، طی دو دهه گذشته، مناسبات آذربایجان با قدرت‌های متخاصم با ج.ا.ایران به‌خصوص رژیم صهیونیستی در حوزه‌های مختلف و به‌خصوص اطلاعاتی - امنیتی و دفاعی گسترش بی‌سابقه داشته است. در ربع قرن اخیر و پس از اعلام استقلال جمهوری آذربایجان، روابط ج.ا.ایران و این کشور با فراز و فرودهایی همراه بوده است. به‌طوری‌که روابط دو کشور طی چند سال اخیر، یکی از بحرانی‌ترین شرایط را در دو دهه اخیر تجربه می‌کند. ج.ا.ا بر مبنای آرمان‌های انقلاب اسلامی محیط منطقه‌ای را پیگیری می‌کند. در این میان آذربایجان به دلیل ادراک تهدید نسبت به افزایش نفوذ منطقه‌ای ایران، رویکرد تقابلی با ج.ا.ا را اتخاذ کرده و با توجه به ویژگی‌های برجسته ژئوپلیتیک خود، به یکی از چالش‌های پیش‌روی سیاست منطقه‌ای ج.ا.ا تبدیل شده و امنیت خود را در محور پیوستن به غرب و ساختارهای اروپایی - آمریکایی جستجو می‌کند؛ بنابراین نظر به محتمل‌تر شدن افزایش تنش‌های جمهوری آذربایجان در رابطه با ایران در جهت مواجهه هرچه‌بہتر با مخاطرات و تهدیدهای متصور از رفتار آذربایجان، لازم است «سناریوهای امنیتی محتمل جمهوری آذربایجان در رابطه با ج.ا.ایران» برای امنیت و منافع ج.ا.ایران تبیین شود.

از این‌رو آینده‌پژوهی تهدیدات امنیتی احتمالی متصور از جانب این کشور، امری کاملاً ضروری می‌نماید و برای شناخت بیشتر روابط حساس دو کشور و داشتن پیش‌آگاهی از مسیر تغییرات حاکم بر این روابط با رویکردی آینده‌نگرانه، تبیین سناریوهای امنیتی محتمل جمهوری آذربایجان در رابطه با ج.ا.ایران نیازمند کار پژوهشی است با نگرش به اینکه سناریو مجموعه‌ای متشکل از توصیف وضع آینده و تسلسل رویدادهایی است که به گذار از وضع کنونی به وضع آینده می‌انجامد. شناسایی عوامل کلیدی و پیشران‌ها و روندهای آینده، دغدغه اغلب دولت‌ها و مراکز تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری راهبردی محسوب می‌شود و با مشخص شدن عوامل کلیدی و پیشران‌ها، امکان تبیین سناریوها ایجاد می‌گردد (نصیرزاده و همکاران، ۱۴۰۰: ۵۷)؛ بنابراین با توجه به شرایط حاکم بر منطقه، روابط ایران و آذربایجان هر روز به سمت افزایش تنش حرکت می‌کند و نظر به اینکه تاکنون مطالعه علمی، دقیق و مدونی در این خصوص انجام نشده است، محقق درصدد پاسخ به این سؤال هست که: «سناریوهای امنیتی محتمل ج.ا.ایران در رابطه با ج.ا.ایران چیست؟» از سوی دیگر با نگرش به اینکه این تحقیق اکتشافی بوده و قصد آزمون فرضیه‌ها را ندارد و تأثیر متغیرها را بر همدیگر اندازه‌گیری نمی‌کند بنابراین محقق به دنبال

پاسخ‌گویی به سؤالات و دستیابی به اهداف تحقیق است به همین دلیل این تحقیق فاقد فرضیه است.

مبانی نظری و پیشینه‌های پژوهش

امنیت^۱: امنیت از اساسی‌ترین، فوری‌ترین، ابتدایی‌ترین و ضروری‌ترین نیاز انسان در سطوح مختلف است که با فنا رفتن آن آرامش از انسان سلب شده و نگرانی و اضطراب جایگزین آن می‌شود. (پژوهان فر و همکاران، ۱۴۰۳)

ژئوپلیتیک^۲: ژئوپلیتیک عبارت است از علم مطالعه روابط متقابل جغرافیا، قدرت و سیاست و کنش‌های ناشی از ترکیب آن‌ها با یکدیگر. اندیشمندان این حوزه، عوامل ژئوپلیتیکی را در دو دسته عوامل ثابت اعم از موقعیت، فضا، وسعت خاک و شکل کشور و عوامل متغیر از جمله جمعیت، منابع طبیعی و نهادهای سیاسی و اجتماعی مورد بررسی قرار داده‌اند. (افشردی، ۱۳۹۲: ۴۸)

ژئواستراتژی: علمی است که نقش عوامل محیط جغرافیایی را در تدوین استراتژی‌ها به‌طور اعم و استراتژی‌های نظامی به‌طور اخص مطالعه می‌کند. (عزتی، ۱۳۸۷؛ ۸)

سناریو؛ پی‌تر شوارتز^۳ سناریو را «ابزاری برای نظم بخشیدن به دریافت‌های ذهنی درباره محیط‌های آینده بدیل که در آن تصمیمات می‌توانند به اجرا گذاشته شوند» می‌داند. پی‌تر شوارتز^۴، فرایند سناریوها را شامل: شناسایی موضوع یا تصمیم اصلی، شناسایی عوامل کلیدی، شناسایی نیروهای پیشران، طبقه‌بندی عوامل کلیدی بر اساس اهمیت و عدم قطعیت، داستان‌سرایی، مضامین و انتخاب شاخص‌ها و علائم راهنما و ارزیابی سناریو بیان می‌کند. (فرهادی و نصیرزاده، ۱۳۹۷؛ ۳۶) به گفته شوارتز در نوشتن سناریو، افراد به این سؤالات پاسخ می‌دهند که: ۱- نیروهای پیشران کدامند و هر یک بر چه چیزی اثر گذارند؟ ۲- عدم قطعیت‌های کلیدی و عدم قطعیت‌های عمده کدامند؟ ۳- وقوع چه گزاره‌ها و مواردی از پیش مشخص است؟

1- Security

2- Geopolitics

3- Peter Schwartz

۴- Peter Schwartz، نویسنده کتاب *The Art of The Long View: Planning for The Future in An Uncertain World*

است که به فارسی تحت عنوان هنر دورنگری، اولین کتاب در زمینه سناریونویسی به زبان فارسی برگردان شده است و مرجع دسته نخست سناریوسازان جهانی به‌عنوان کتاب مرجع مقدس سناریونویسان یا انجیل سناریونویسی منتشر شده است. (لیندگران و باند هولد، ۲۰۰۳، مترجم عبدالعزیز تاتاری ۱۳۹۰: ج)

به طور عمده الگوی‌های مختلفی مثل دیجست^۱ یا استیپوی^۲ و... برای شناسایی عوامل کلیدی و پیشران استفاده می‌شوند به عبارتی دیگر در شناسایی عوامل کلیدی برای اینکه تصمیمات درستی را اتخاذ کنیم که چه چیزهای مهمی را بشناسیم بر اساس این مدل (سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، تکنولوژی، محیطی و...) می‌توانیم آن‌ها را سازماندهی کنیم تا درجه پوشش‌دهی به حوزه‌های مربوطه را شناسایی کنیم. (کاسو و گراسنر، مترجمان رستمی و همکاران، ۱۳۹۶: ۹۶)، آقای رابل (۲۰۱۴) بیان می‌کند که بهره‌گیری از پستل^۳ از تجمیع و جمع‌آوری سیگنال‌های ناشی از تجزیه و تحلیل اولیه پشتیبانی می‌کند و تجزیه و تحلیل پستل اجازه می‌دهد تا دسته‌بندی مناسبی از سیگنال‌ها و عوامل مؤثر صورت پذیرد و پشتیبانی از شناسایی مسائل و روندهای راهبردی صورت گیرد (rabble, Gumbinger:2014). بنابراین در این تحقیق برای دسته‌بندی عوامل کلیدی پیشران‌ها و اطمینان از عدم غفلت از ابعاد مختلف عوامل کلیدی از یکی از مشهورترین الگوهای دسته‌بندی که برای شناسایی و تحلیل روندها، روش‌شناسی و الگوهای گوناگونی ارائه شده و سرواژه شش واژه؛ امنیتی، اجتماعی، فناورانه، اقتصادی، زیست‌محیطی و سیاسی به نام «استیپس^۴» استفاده شد.

قفقاز و اهمیت ژئوپلیتیک آذربایجان: قفقاز از نظر جغرافیایی و ژئوپلیتیکی دارای موقعیت چهارراهی و گذرگاهی است. (ملائی، ۱۴۰۰: ۲۲) حوزه قفقاز جنوبی بعد از سقوط اتحاد جماهیر شوروی از نظر ژئوپلیتیک اهمیت فزاینده‌ای یافت؛ به گونه‌ای که بسیاری از قدرت‌های منطقه‌ای و جهانی بعد از دوران جنگ سرد، سیاست‌های خود را در مورد این منطقه تغییر دادند. (Emin and Faith, 2019: 1) این منطقه به دلیل عقبه فرهنگی و تمدنی و عمق راهبردی ایران بسیار دارای اهمیت است. (نجفی و ابراهیمی، ۱۴۰۰: ۵۰۳)

حوزه ژئوپلیتیکی خزر: موقعیت جغرافیایی خزر که سرشار از منابع انرژی است آن را به یکی از منابع مهم امنیت انرژی اروپا تبدیل کرده است. (Bajrektarevic & Pozega, 2021: 123-142) با وجود این ژئوپلیتیک، انتقال انرژی خزر که می‌تواند سوخت موردنیاز به اتحادیه اروپا را تأمین نماید تحت کنترل روسیه و ملاحظات ناشی از جنگ این کشور به اوکراین قرار دارد. (Azhgaliyeva &, Aydin, 2019: 1-26) و در لابه‌لای رقابت‌های ژئوپلیتیکی بازیگران حوزه خزر سه محور بیش‌ازپیش برجسته شده است. نخست؛ برنامه ج.ا. ایران برای ساخت نخستین جزیره

^۱- DEGEST

^۲- STEEP (V)

^۳- PESTEL

^۴- الگوی دسته‌بندی STEEPS سرواژه‌ی شش واژه‌ی؛ امنیتی، اجتماعی، فناورانه، اقتصادی، زیست‌محیطی و سیاسی است؛ Variables) STEEPS Analysis (Societal, Technological, Economical, Ecological, Political and Security

مصنوعی در خزر با همکاری چین. دوم؛ برنامه قزاقستان برای تبدیل بندر آکتائو در قطب تجاری بین آسیای مرکزی. سوم؛ مخاطرات زیست‌محیطی خزر و نگرانی در مورد حفظ تنوع زیستی آن در آینده. (Obel, 2021:1-7) افزون بر این، عوامل بنیادینی نظیر بازیگران، منافع، هویت، اصول و زمینه‌های اجتماعی به صورت مستقل بر تحولات خزر تأثیر گذارند. (Bayramov, 2021: 1-20)

موضع ایران در قبال بحران قره‌باغ: قبل از آزادسازی مناطق اشغالی توسط آذربایجان و در جریان بحران قره‌باغ ایران ضمن اعلام بی‌طرفی، خواستار حل مسالمت‌آمیز بحران به وسیله راهکارهای سیاسی بود و با وجود اعلام بی‌طرفی، به دلیل اشتراک‌های هویتی بسیار با جمهوری آذربایجان ایران هیچ‌گاه حمایت خود را در قره‌باغ از جمهوری آذربایجان کتمان نکرد. نورالدین خوجا، فرمانده گردان بوزقورد^۲ در جنگ قره‌باغ، در مصاحبه‌ای می‌گوید؛ «در رویدادهای زنگیلان از ایران درخواست کمک کردیم؛ اگر در آن دوره آتش توپخانه ایران نبود مردم زنگیلان با کشتار روبه‌رو می‌شدند». (Nurəddin, 2014) در ماه می ۲۰۱۵ سفیر ایران در آذربایجان اعلام کرد که ایران جمهوری خودخوانده ناگورنو قره‌باغ را شناسایی نخواهد کرد. همچنین ما انتخابات برگزار شده در این سرزمین را شناسایی نخواهیم کرد. (Davoodi, 2016: 1997-2004) از این رو موضع ایران در قبال این بحران همیشه بر روابط سیاسی دو کشور تأثیرگذار بوده و آذربایجان انتظار داشت که ج.ا. ایران همانند ترکیه طرف این کشور را در جنگ و بحران با ارمنستان بگیرد. در سپتامبر ۲۰۲۳، جمهوری آذربایجان یک حمله نظامی جدید را برای بازپس‌گیری منطقه جدا شده قره‌باغ آغاز کرد که عمدتاً ساکنان آن آرامنه بودند. پس از پیروزی سریع نظامی جمهوری آذربایجان بر ارتش نه‌چندان قوی و منسجم ارمنستان، ۱۲۰ هزار از ساکنان آرامنه این مناطق از ترس جان خود فرار کردند. (Ratelle: 2023)

اهم عوامل و بازیگران تأثیرگذار بر روابط ج.ا. ایران با ج. آذربایجان

- ۱- عوامل همگرایی دوجانبه شامل پیوندهای ژئوپلیتیک (عامل جغرافیا)، اشتراکات فرهنگی و اجتماعی، پیوندهای تاریخی، پیوندهای قومی، نژادی و زبانی، پیوندهای دینی و مذهبی، پیوندهای ژئو اکونومیک و ژئواستراتژیک، تجارت، نفت و گاز، حمل‌ونقل و ارتباطات و ...
- ۲- عوامل همگرایی منطقه‌ای و بین‌المللی مانند سازمان همکاری‌های اقتصادی اکو، سازمان همکاری کشورهای ساحلی دریای خزر، سازمان کنفرانس کشورهای اسلامی و چشم‌انداز همکاری‌های دو کشور در قالب سایر سازمان‌ها و پیمان‌های بین‌المللی.

1- Nurəddin Xoca (Nuradin khoja-in English)

2- Boz quart

۳- عوامل واگرای داخلی جمهوری آذربایجان شامل تضاد ایدئولوژی، مسائل امنیتی، مشکلات اقتصادی، عدم ثبات در نظام سیاسی آذربایجان و ذهنیت دولتمردان جمهوری آذربایجان.

۴- عوامل واگرا (منطقه‌ای و بین‌المللی) مانند سیاست‌های انتقال انرژی در منطقه، تعاملات جمهوری آذربایجان با کشورهای متعارض با منافع ملی کشورمان از جمله آمریکا، رژیم اشغالگر قدس، ترکیه، روسیه و... پیوستن آذربایجان به اتحادیه اروپا و رسیدن حدود ناتو به مرزهای شمالی کشورمان، ابهام در رژیم حقوقی دریای خزر و مسائل نفت و گاز حوزه خزر. (صباحی، ۱۴۰۳؛ ۱۵۴) به‌عنوان مصداق؛ اهمیت آذربایجان برای روسیه، همانند کوبا برای آمریکا است و این کشور به‌شدت از نفوذ آمریکا و ناتو و همچنین ترکیه و اسرائیل و حتی از ترویج بنیادگرایی اسلامی در آذربایجان توسط عربستان سعودی بیمناک است. (رشیدی و ملکی، ۱۳۹۸: ۷۶) همچنین جمهوری آذربایجان برای ترکیه در دوره‌های مختلف اهمیت راهبردی داشته است. کشور ترکیه در حال حاضر به‌عنوان تنها متحد استراتژیک آذربایجان شناخته می‌شود و پیوندهای عمیقی بین دو کشور برقرار شده است. شاید تعبیر «یک ملت- دو دولت» که حیدر علی‌اف همواره در سخنرانی‌ها و مصاحبه‌هایش به‌منظور تبیین و ترسیم روابط باکو- آنکارا به کار می‌برد، بهترین جمله در خصوص روابط باکو و آنکارا باشد. (سلطانی، ۱۳۹۴: ۱۰۴) رژیم صهیونیستی نیز از مهم‌ترین کشورهای منطقه است که به قفقاز جنوبی توجه زیادی دارد. عواملی مانند موقعیت ژئوپلیتیکی، پیشینه حضور یهودیان در این منطقه، وجود جمعیت پراکنده یهودیان و نفت در منطقه قفقاز جنوبی سبب توجه رژیم صهیونیستی به این منطقه شده است. حضور رژیم صهیونیستی در این منطقه، پیامدهای امنیتی دارد و صلح و امنیت را در این حوزه به چالش کشیده است. (میرحسینی و قیمی بشنو، ۱۳۹۸: ۱۲۸)

دو کشور آذربایجان و پاکستان هم از سال ۱۹۹۳ روابط دیپلماتیک خود را آغاز و به‌دنبال آن، مقامات دو کشور به کشورهای یکدیگر سفر و با یکدیگر دیدار و گفت‌وگو کردند. یکی از دلایل پیروزی آذربایجان در جنگ با ارمنستان، حمایت تمام‌قد پاکستان از ج. آذربایجان در مقابل ارمنستان بود. بر این اساس هند به توسعه روابط با ارمنستان روی آورده است و این امر می‌تواند منطقه قفقاز را به مکانی برای زورآزمایی و رقابت اسلام‌آباد و هند تبدیل کند و منطقه را به سمت امنیتی شدن سوق دهد (صباحی، ۱۴۰۳؛ ۱۴۳)

پیشینه پژوهش

BETWEEN GEOPOLITICS AND IDENTITY STRUGGLE: WHY ISRAEL TOOK SIDES WITH AZERBAIJAN IN THE NAGORNO-KARABAKH CONFLICT

عنوان

بین ژئوپلیتیک و تقای هویت؛ چرا اسرائیل در مناقشه سال ۲۰۲۰ قره‌باغ، در کنار آذربایجان قرار گرفت؟

Ben Aharon, Eldad (2023)	محققین
چرا در مناقشه قره‌باغ، اسرائیل در کنار آذربایجان قرار گرفت؟	سؤال تحقیق
نتایج تحقیق نشان می‌دهد که چگونه عوامل ژئوپلیتیکی و تقلای هویتی وارد عمل شده و به هم مرتبط می‌شوند. دخالت اسرائیل در مناقشه قره‌باغ، بخشی از یک معمای ژئوپلیتیک بزرگ‌تر است که هم اسرائیل و هم ترکیه از این درگیری استفاده کرده‌اند؛ نه تنها به‌عنوان یک «آزمایشگاه» برای بررسی کیفیت تسلیحات، بلکه برای تعامل در مقابل با رویکرد تهاجمی ایران در منطقه. این درگیری بین آذربایجان و ارمنستان تردیدی باقی نگذاشته است که اورشلیم به دنبال حمایت از آذربایجان به‌عنوان منطقه جنگی نیابتی علیه ایران تهاجمی در منطقه که ترکیبی از انکار هولوکاست، تهدیدات هسته‌ای و اظهارات در مورد نابودی صهیونیسم دارد. این حمایت، چهار دستاورد مهم و درهم‌تنیده نیز برای اورشلیم به‌همراه داشته است که شامل: الف) اتحاد با دو کشور مسلمان منطقه (ترکیه و آذربایجان). ب) موقعیت استراتژیک خوب در برابر جمهوری اسلامی ایران و پروژۀ هسته‌ای آن علیه اسرائیل. ج) افزایش فروش اسلحه و تجارت نفت بین اسرائیل و آذربایجان. د) سیاست قاطعانه عدم به رسمیت شناختن نسل‌کشی ارمنی در سال ۱۹۱۵، به‌عنوان نشانه حمایت از ترکیه و آذربایجان، به اسرائیل کمک می‌کند تا جایگاه خود را در رأس «سلسله‌مراتب قربانی» به‌عنوان منحصربه‌فرد بودن واقعه هولوکاست حفظ کند.	نتیجه تحقیق
واکاوی عوامل اقتصادی-امنیتی واگرایی روابط ج.ا.ایران و جمهوری آذربایجان ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۶	عنوان
میترا راه نجات و حسن کبیری (۱۳۹۷)، فصلنامه پژوهش‌های راهبردی سیاست، سال هفتم، شماره ۲۵	محققین
چه عواملی بر واگرایی روابط جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان مؤثر بوده است؟	سؤال تحقیق
عمده عوامل مؤثر بر واگرایی روابط دو کشور آذربایجان و ایران را باید در قالب عوامل اقتصادی، امنیتی و سیاسی جست‌وجو کرد که توسط بازیگران منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای به‌عنوان یک ابزار نفوذ جهت محدود کردن دامنه نفوذ ایران در منطقه و تهدید بر ضد ایران استفاده شده است.	نتیجه تحقیق
شناسایی پیشران‌های مؤثر در آینده روابط امنیتی ایران و جمهوری آذربایجان با رویکرد آینده‌پژوهی	عنوان
آقای رضا حسنوی و همکاران (۱۴۰۱)، نشریه علمی آینده‌پژوهی انقلاب اسلامی، سال سوم، شماره دوم	محققین
پیشران‌های مؤثر در آینده روابط امنیتی ایران و جمهوری آذربایجان کدامند؟	سؤال تحقیق
در ابتدا چهار دسته از پیشران‌های دووجهی، تأثیرگذار، مستقل و تأثیرپذیر شناسایی و در نهایت، با ارزیابی بیست پیشران در چارچوب ماتریس اثر متقاطع در نرم‌افزار آینده‌نگار میک‌مک تعداد شش پیشران شامل: اخذ حمایت نظامی و خرید تجهیزات نظامی از اسرائیل، نزدیک‌تر شدن روابط جمهوری آذربایجان با روسیه، افزایش تعاملات و تأثیرگذاری آمریکا، روسیه و چین در جمهوری آذربایجان، محور مقاومت، فاصله گرفتن جمهوری آذربایجان از آمریکا و مسئله قره‌باغ را به‌عنوان بیشترین پیشران تأثیرگذار بر وضعیت آینده روابط امنیتی ایران و جمهوری آذربایجان را بیان کرده است.	نتیجه تحقیق

وجوه کلی اشتراک این پژوهش با پژوهش‌های مورد اشاره در پیشینه عبارت‌اند از: بررسی و تحلیل تهدیدات برآمده از کشور آذربایجان و مناقشات احتمالی، تهدیدات ناشی از اقدامات احتمالی ایران از نگاه بازیگران منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای، تحلیل محیطی منطقه قفقاز و ویژگی‌های این منطقه حساس دنیا و البته افتراق کلی پژوهش پیش رو عبارت است از: تمرکز بر سناریوهای تهدیدات امنیتی محتمل از سوی کشور آذربایجان، ارائه الگویی از رفتارهای احتمالی تهدیدآمیز

کشور آذربایجان و استخراج پیشران‌ها، عوامل مؤثر و نیز کنشگران مؤثر بر بروز تهدیدات امنیتی از سوی کنشگر مورد بحث و نشانگرهایی که وقوع هر یک از سناریوهای مورد نگارش را محتمل می‌نماید.

روش‌شناسی پژوهش

این تحقیق از نظر هدف، کاربردی و از نظر روش، جزء تحقیق‌های اکتشافی با رویکرد آینده‌نگارانه است که با الهام از تکنیک سناریونویسی پیترشوارتز نگاشته شده است.

در این پژوهش، به منظور رسیدن به اهداف تحقیق از دو جامعه خبرگان و جامعه آماری کلی (کارشناسان و متخصصان) بهره گرفته شده است. جامعه خبرگی شامل ۱۵ نفر از کارگزاران، متصدیان و پژوهشگر حوزه امنیت، اطلاعات، سیاست و آینده‌پژوهی و امور نظامی بوده که با مسائل کشورهای حوزه قفقاز آشنا و جامعه آماری کلی این تحقیق شامل کارشناسان و متخصصان حوزه امنیت، آینده‌پژوهی، روابط بین‌الملل، امور اطلاعاتی راهبردی، امور نظامی راهبردی با مدرک تحصیلی دکتری یا کارشناسی ارشد آشنا به کشور آذربایجان به تعداد ۳۰ نفر است که به صورت هدفمند انتخاب و تا حد اشباع نظری ادامه پیدا کرده است.

داده‌ها با پویش محیطی، پانل خبرگی و مصاحبه با صاحب‌نظران و استفاده از پرسش‌نامه جمع‌آوری و تجزیه و تحلیل داده‌ها به شیوه آمیخته انجام شد. در پژوهش حاضر به منظور افزایش روایی پژوهش سعی شده تا از مشارکت‌کنندگانی استفاده شود که در حوزه مورد مطالعه صاحب تخصص بوده و از انگیزه و تمایل کافی برخوردار باشند. در عین حال در این پژوهش مطابق رهنمودهایی که ژیلسون (۱۹۷۵) برای افزایش پایایی دارد، با استانداردهای رویه‌های پژوهش، پایایی افزایش می‌یابد؛ یعنی برای افزایش پایایی، موارد زیر رعایت شده است: اجرای کامل و علمی روش سناریونویسی، انتخاب دقیق پاسخ‌گویان و تناسب تخصص آنان با موضوع پژوهش، اخذ بازخورد از پاسخ‌گویان، ایجاد سطح مطلوبی از اجماع.

یافته‌های پژوهش

گام نخست، شناسایی موضوع یا تصمیم اصلی است: شروع فرایند نوشتن سناریو با شناسایی و انتخاب موضوع یا تصمیم خاصی در درون یک سازمان با بنای سناریوها به سمت محیط بیرونی (درون به بیرون) توسعه می‌یابد. با عنایت به اثرگذاری محیط امنیتی کشورهای همسایه و پیوستگی و پیچیدگی محیط امنیتی جمهوری اسلامی ایران و آذربایجان، موضوع انتخابی با تلفیق دو چالش از مجموع نظام مسائل اعلامی دافوس آجا نهایتاً با موضوع «سناریوهای امنیتی

محتمل جمهوری آذربایجان در رابطه با ایران» در شورای عالی دانشگاه فرماندهی و ستاد آجا تصویب شده است.

گام دوم؛ شناسایی عوامل کلیدی: اگر شناسایی موضوع یا تصمیم اصلی قدم نخست باشد، تهیه فهرست عوامل کلیدی مؤثر بر موفقیت یا ناکامی تصمیم قدم دوم است؛ بنابراین باید دانش کنونی را نسبت به محیط پیرامونی افزایش داد و بر روی موضوعات کلیدی و مهم و نیز رویدادهای غیرمنتظره احتمالی تمرکز کرد. از موضوعات مهم هنگام جمع‌آوری اطلاعات توجه ویژه به موضوعات امنیتی، سیاسی، اجتماعی و ... است که در این تحقیق در این گام نیروهای کلیدی اثرگذار امنیتی ج. آذربایجان در رابطه با ج. ا. ایران با اطلاعات مکتسبه از پویش محیطی (۶۴ عامل) و افزون بر آن عوامل کلیدی دیگری نیز در نشست (پانل) خبرگی (۲۹ عامل) و مصاحبه با صاحب‌نظران (۴۲ عامل) احصاء شد و در مجموع از تعداد ۱۳۵ مفهوم احصاء شده، محقق ضمن مقایسه داده‌ها از روش تقارب (هم‌گرایی) و تباین (واگرایی) و تقاطع استفاده کرد و پس از اخذ نظر خبرگی بر اساس فرایند علمی تعداد ۱۷ عوامل کلیدی زیر استخراج شد.

جدول شماره ۱- عوامل کلیدی اثرگذار امنیتی ج. آذربایجان در رابطه با ایران

انحراف استاندا رد	درصد اهمیت تهدیدات از منظر خبرگان	میانگین اهمیت در بروز تهدیدات امنیتی ایران	عوامل کلیدی اثرگذار امنیتی جمهوری آذربایجان در رابطه با ج. ا. ایران	نوع عامل
۵.۰۵	٪۶۰	۱۲	چالش کهن ایران در تنهایی استراتژیکی و ژئوپلیتیکی و ضعف امکان یارگیری ایران در قفقاز	تهدیدات امنیتی
۳.۸۱	٪۷۱	۱۴.۲	توان هسته‌ای روسیه و تلاش روسیه برای افزایش نفوذ، حفظ و نگهداری آذربایجان در محیط نزدیک خود و حضور نیروهای کنترل مرزی روسی در مرز آذربایجان و ارمنستان	
۳.۷۸	٪۶۷.۵	۱۳.۵	خلأ امنیتی و ضعف خوداتکالی آذربایجان و دنباله‌روی از قدرت‌های خارجی برای تضمین بقا به‌عنوان بازدارندگی به‌روش امتیازدهی به قدرت‌های بزرگ	
۶.۰۱	٪۵۸	۱۱.۶	نبود اپوزیسیون قوی و فراگیر در جامعه آذربایجان با توجه به کنترل و سرکوب حکومت و وابستگی اقتصادی جامعه به حکومت	
۳.۶۳	٪۷۸	۱۵.۶	اتحاد راهبردی و پیوندهای عمیق بین آذربایجان و ترکیه با سیاست یک‌ملت- دو دولت، ایجاد پایگاه نظامی و تشکیل	

			ارتش مشترک با آرمان‌های هم‌بستگی ترک و پان‌ترکیسم و ایجاد نئوعثمانی‌گرایی	
۲۰۹۹	%۸۱.۵	۱۶.۳	پیامدهای مناقشات سرزمینی و بحران قره‌باغ و ایجاد درگیری و شکست ارمنستان و برهم‌خوردن موازنه قوا در منطقه قفقاز	
۵۰۹۴	%۵۹.۵	۱۱.۹	قرار دادن ایران در رده سوم تهدیدات نظامی و اطلاعاتی آذربایجان و هویت‌سازی و فرایند ساخت ملت با نفی و انکار تعلق تاریخی به ایران و دوری از ایران	
۴۰۹۵	%۶۳	۱۲.۶	استفاده از ظرفیت قدرت‌های فرامنطقه‌ای برای مهار نفوذ ایران با اولویت احیا نقش سنتی انگلیس و وارد ساختن قدرت‌های اروپایی به ترتیبات امنیتی منطقه توسط آذربایجان.	سیاسی
۴۰۴۹	%۶۷	۱۳.۴	کیفیت توافق در ایجاد کریدور و نحوه حاکمیت و صلاحیت فضایی در کنترل آن	
۵۰۱۴	%۵۰	۱۰	محسوب کردن قفقاز توسط اروپا به‌عنوان دنباله و ادامه اروپا و حضور شرکت‌های انگلستان در استخراج نفت گاز و حوزه انرژی آذربایجان	اقتصادی
۵۰۱۷	%۶۳	۱۲.۶	کاهش مزیت‌های ترانزیتی ایران با افتتاح کریدور و اتصال آن به کریدور بزرگ‌تر میانی و پیروی از سیاست «همه‌چیز بدون ایران»	
۴۰۶۱	%۶۳.۵	۱۲.۷	دسترسی نداشتن آذربایجان به آب‌های آزاد و وابسته بودن در مسیر ترانزیتی صادرات انرژی به کشورهای هم‌جوار	
۳۰۶۱	%۵۹.۵	۱۱.۹	محوریت ج.ا. ایران در حلقه دنیای تشیع و تلاش حاکمیت آذربایجان برای ایجاد تشیت در بین مردم شیعه در منطقه و نبود فرهنگ مقاومت و مبارزه در بدنه شیعیان و ناتوانی آن‌ها در اقدام جدی علیه حاکمیت	اجتماعی و فرهنگی
۳۰۷۴	%۵۷.۵	۱۱.۵	تمرکز بر منطقه‌گرایی با تقویت رویکرد ایدئولوژی در سیاست خارجی ایران	
۵۰۱۰	%۶۵	۱۳	گسترش ایدئولوژی پان‌ترکیسم و شکل‌گیری اغوزستان	
۲۰۵۷	%۴۳.۵	۸.۷	طراحی و ایجاد شهر هوشمند با استقرار شهروندان هوشمند افراطی در قره‌باغ	علمی و فناوری
۴۰۴۴	%۵۷.۵	۱۱.۵	عدم پذیرش پروتکل الحاقی کنوانسیون دریای خزر و آلودگی دریای خزر با استخراج انرژی، توسعه شهرنشینی ساحلی و حمل‌ونقل دریایی	جغرافیایی و زیست‌محیطی

گام سوم؛ تعیین نیروهای پیشران: سومین فعالیت هنگام تدوین سناریوها، جستجوی «نیروهای پیشران کلیدی» است. پس از تهیه فهرست کلان عوامل کلیدی باید فهرست روندهای (نیروهای پیشران) شکل دهنده به عوامل در محیط فعالیت کلان شناسایی می‌شوند. در این تحقیق در این گام نیروهای پیشران ساخت آینده در محیط امنیتی ج.ا. ایران و جمهوری آذربایجان با اطلاعات مکتسبه از پویش محیطی (۲۴۱ پیشران)، نشست (پانل) خبرگی (۱۴۵ پیشران) و مصاحبه با صاحب‌نظران (۱۸۹ پیشران) احصاء گردید و در مجموع از تعداد ۵۷۵ مفهوم احصاء شده، محقق ضمن مقایسه داده‌ها از روش تقارب (هم‌گرایی) و تباین (واگرایی) و تقاطع استفاده کرد و پس از اخذ نظر خبرگی بر اساس فرایند علمی تعداد ۲۱ عوامل پیشران زیر استخراج شد.

جدول شماره ۲- پیشران‌های ساخت آینده محیط امنیتی جمهوری آذربایجان و ج.ا. ایران

انحراف استاندارد	درصد اهمیت تهدیدات از منظر خبرگان	میانگین بروز تهدیدات امنیتی ایران	پیشران‌های ساخت آینده محیط امنیتی جمهوری آذربایجان و ج.ا. ایران	رتبه پیشران
۵.۳۸	٪۶۶	۱۳.۲	همگرایی و توسعه روابط با رژیم اشغالگر قدس علیه ج.ا. ایران	رتبه پیشران
۲.۶۶	٪۷۵.۵	۱۵.۱	همسویی ج. آذربایجان با راهبردهای ضد ایرانی آمریکا و ناتو برای انزوای ژئوپلیتیکی و مهار جمهوری اسلامی ایران	
۴.۳۹	٪۶۴	۱۲.۸	ایده انضمام طلبی و تلاش برای ایجاد دالان تورانی زنگ زور و پیوستگی به نخجوان با اشغال خاک ارمنستان و رفع تنگنای ژئوپلیتیکی	
۴.۳۲	٪۶۷	۱۳.۴	تفرقه و شکاف قومیت و تحریک اندیشه قوم‌گرایانه و تجهیز و توسعه فعالیت گروه‌های تجزیه طلبانه با رویکرد آذربایجان واحد	
۳.۸۵	٪۶۰.۵	۱۲.۱	همسویی و پیوستگی امنیتی ج. آذربایجان با چهار خوشه؛ ناتو، ترکیه، تل آویو، ایالات متحده	
۳.۵۹	٪۵۶.۵	۱۱.۳	نقش آذربایجان به‌عنوان تنها دالان طبیعی نفوذی برای نفوذ ناتو به منطقه قفقاز جنوبی	
۴.۹۰	٪۶۰.۵	۱۲.۱	گسترش سیاست‌های تهاجمی و تنش‌زای هیئت حاکمه آذربایجان در سطح داخلی و منطقه‌ای علیه ایران با ماهیت سکولار، اقتدارگرا و تمامیت‌خواه	

۱- این شاخص معیار پراکندگی تلقی می‌شود پس هرچه مقدار انحراف کوچک باشد، نشانگر این است که گروه مورد مطالعه از لحاظ ویژگی موردسنجش، متجانس‌ترند.

۵.۴۶	٪۶۵.۵	۱۳.۱	حضور گروه‌های تروریستی و گسترش فعالیت‌های فرقه ضاله بهائیت و وهابیت و گروهک نفاق، جریان‌ات تجزیه‌طلب در ج. آذربایجان	
۲.۶۵	٪۶۰	۱۲	شکل‌گیری اتحاد سه‌جانبه پاکستان با آذربایجان و ترکیه در برابر اتحاد ایران با ارمنستان و هند و تبعات امنیتی شدن زورآزمایی و رقابت اسلام‌آباد و هند در منطقه قفقاز و استفاده پاکستان از گروه‌های معاند جمهوری اسلامی ایران در مرزهای هم‌جوار	
۴/۶۴	٪۵۸	۱۱.۶	نادیده‌انگاری ایران در نظم منطقه‌ای در قفقاز با انزوا یا دور زدن و حذف ایران از مسیرهای ترانزیتی انتقال کالا و انرژی	
۴.۹۴	٪۶۱.۵	۱۲.۳	تعارض سیستم حکومتی با ایران در حوزه ایدئولوژی حاکم و لائیک و سیاست‌ها و راهبردها	سیاسی
۵.۰۵	٪۶۴.۵	۱۲.۹	همگرایی با ارمنستان با منفعل‌سازی و فاصله دادن از مدار مرزهای ایران	
۴.۷۹	٪۶۶.۵	۱۳.۳	چالش ژئوپلیتیکی رژیم حقوقی دریای خزر با افزون‌خواهی آذربایجان از منابع دریایی خزر	اقتصادی
۳.۸	٪۵۷.۵	۱۱.۵	سهم خواهی حقوقی حاکم بر شکل‌گیری کریدورها و مسیرهای ترانزیتی قفقاز جنوبی توسط سایر قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای	
۴.۵۹	٪۷۰	۱۴	ایدئولوژی‌زدایی و ایجاد چالش‌های مذهبی (توسعه اسلام سکولار) و تلاش برای حذف گرایش‌های مذهبی، مقابله با بنیادگرایی اسلامی ج.ا.ایران در منطقه با نگاه لائیسیته	فرهنگی و اجتماعی
۵.۱۱	٪۶۰.۵	۱۲.۱	حمایت ایران از نهضت‌ها و جنبش‌های اسلامی و آزادی‌بخش و گسترش اندیشه‌های اسلامی شیعی و ارتباط با اعضای حزب اسلامی (با مواضع مخالف دولت این کشور)	
۴.۰۶	٪۶۴.۵	۱۲.۹	توسعه نبرد رسانه‌ای و ترویج سیاست ایران‌ستیزی	
۴.۲۵	٪۵۳.۵	۱۰.۷	ظهور رو به رشد چین و همکاری با ایران در حوزه فناوری علمی و ساخت نخستین جزیره مصنوعی در خزر	
۵.۲۷	٪۶۹.۵	۱۳.۹	تلاش برای افزایش و توسعه فناوری‌های نظامی به‌ویژه توانمندی پهپادی، توان تهاجمی سایبری و توانمندی جنگ الکترونیک و توسعه فناوری‌های نوین ارتباطی و تضعیف مرزهای سیاسی	علمی و فناوری
۵.۶۱	٪۴۸	۹.۶	دامن زدن به موضوع هیدروگرافی و بحران آب به‌ویژه در رودخانه ارس و ایجاد بحران‌های زیست‌محیطی با همکاری ترکیه در حق آبه ایران	جغرافیایی و زیست‌محیطی
۵.۲۰	٪۶۰	۱۲	دو تکه بودن آذربایجان، وابستگی به ایران و ارمنستان در برقراری ارتباط با نخجوان و ترکیه	

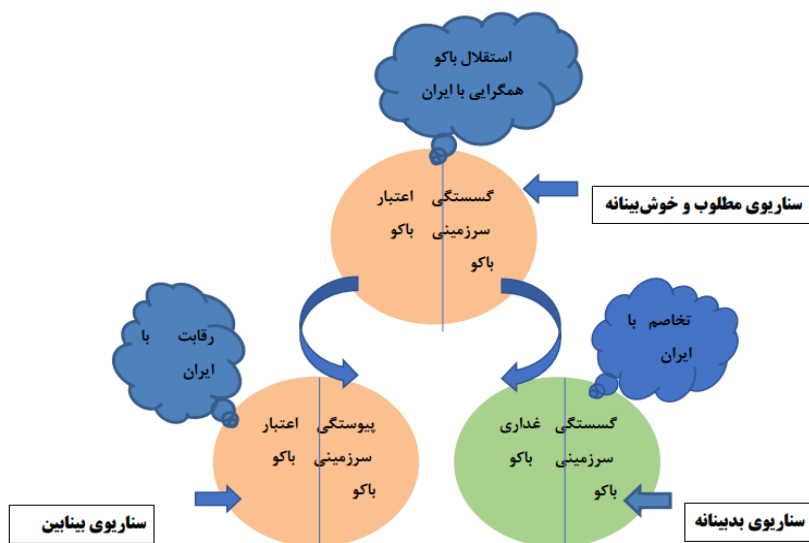
گام چهارم: طبقه‌بندی عوامل کلیدی بر اساس اهمیت و عدم قطعیت: عناصر نسبتاً معین که به زنجیره رویدادهای خاص وابسته نیستند، شالوده توسعه سناریوها و منطق حاکم بر آنها هستند. باید تمام عوامل شناخته شده قبلی در دو معیار طبقه‌بندی شود. نخست درجه اهمیت برای موفقیت و دوم درجه عدم قطعیت احاطه کننده آن روندها و عوامل.

برابر نتایج حاصل از دو گام اخیر و به‌منظور رتبه‌بندی عوامل و نیروهای پیشران کلیدی، پرسشنامه‌ای مشتمل بر ۳۸ عنوان از عوامل و نیروهای پیشران کلیدی احصایی که احتمال بیشترین تأثیر را در بروز تهدیدات امنیتی ایران دارا باشند، در ۶ دسته‌بندی کلی شامل امنیتی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، علمی و فناوریانه، جغرافیایی و زیست‌محیطی تهیه شد و به جامعه آماری ارائه و درخواست شد. در خصوص هر یک از عوامل برشماری شده در پرسش‌نامه، در ستون «میزان اهمیت»، مؤثر بودن یا نبودن هر یک از گویه‌ها در بروز تهدیدات امنیتی جمهوری آذربایجان در رابطه ایران و «میزان عدم قطعیت» آنها را مشخص و در صورت موافقت با تأثیرگذار بودن هر عامل میزان تأثیر آن را با نمره و امتیاز مشخص شده از ۱ تا ۲۰ تعیین کنند. بر اساس دیدگاه صاحب‌نظران از میانگین ۳۰ پاسخ به سؤال، عامل پیامدهای مناقشات سرزمینی و بحران قره‌باغ و ایجاد درگیری و شکست ارمنستان و برهم‌خوردن موازنه قوا در منطقه قفقاز با میزان ۸۱.۵٪ درصد بااهمیت‌ترین و عامل «طراحی و ایجاد شهر هوشمند با استقرار شهروندان هوشمند افراطی در قره‌باغ» با میزان ۴۳.۵٪ کم‌اهمیت‌ترین عامل در بروز تهدیدات امنیتی جمهوری آذربایجان در رابطه با ج.ا. ایران است و دو عامل «همگرایی با ارمنستان با منفعل‌سازی و فاصله دادن از مدار مرزهای ایران» و «همگرایی و توسعه روابط آذربایجان با رژیم اشغالگر قدس علیه جمهوری اسلامی ایران» به ترتیب با میزان ۶۰٪ درصد و ۵۹.۵٪ درصد بالاترین قطعیت را در بروز تهدیدات امنیتی جمهوری آذربایجان در رابطه با ج.ا. ایران دارا هستند.

گام پنجم؛ انتخاب منطق سناریوها (شناسایی عدم قطعیت‌های بحرانی): در هر طرحی عدم قطعیت‌های بحرانی مختلفی وجود دارد و وظیفه اصلی هر طراح سناریو جستجو و یافتن آنهاست. این عدم قطعیت‌ها اغلب با عناصر نسبتاً معین رابطه دارند. در این تحقیق و در این گام بر اساس ماتریس حاصل از فعالیت رتبه‌بندی (وزن دهی) به ساختاردهی سناریو پرداخته شد. برای نگارش سناریو دو عدم قطعیت کلیدی به‌دست‌آمده را در یکدیگر ادغام کرده تا سناریوهای مختلف مشخص شود که از ادغام دو عدم قطعیت، چهار حالت به دست می‌آید. برای هر یک از دو عدم قطعیت‌ها، دو وضعیت متفاوت پیش‌بینی شده است؛ یعنی اینکه در همگرایی و توسعه روابط ج.ا. آذربایجان با رژیم اشغالگر قدس علیه ج.ا. ایران، در یک حالت آذربایجان دارای نقش نیابتی برای رژیم صهیونیستی علیه ایران است و در حالت دیگر هرگونه همراهی آذربایجان با اقدام رژیم

صهیونیستی علیه ایران منتفی است و همین دو حالت برای همگرایی یا تداوم واگرایی با ارمنستان در راستای تأمین منافع آذربایجان از جمله راه‌اندازی کریدور موردنظر آذربایجان در خاک ارمنستان در نظر گرفته می‌شود؛ یعنی همگرایی با ارمنستان با منفعل‌سازی و فاصله دادن از مدار مرزهای ایران در یک حالت آذربایجان دارای قابلیت همراه نمودن ارمنستان در تأمین منافع خود از جمله ایجاد کریدور در جنوب ارمنستان است و در حالت دوم، آذربایجان دارای نقش واگرایی و پرتنش با ارمنستان است.

با توجه به دو عامل کلیدی دارای بیشترین تأثیرگذاری و عدم قطعیت، سناریوها با عناوین زیر شناسایی شدند.

شکل شماره ۱- ماتریس سناریوهای امنیتی محتمل ج. آذربایجان در رابطه با ج. ا. ایران

گام ششم تا هشتم؛ پربار کردن سناریوها، داستان‌سرایي، انتخاب شاخص‌ها و علائم راهنما و ارزیابی سناریو امنیتی محتمل ج. آذربایجان در رابطه با ج. ا. ایران: با رتبه‌بندی عوامل مؤثر بر مبنای میزان اهمیت و با توجه به نظر خبرگی از ده عامل برتر و بیش از ۶۶.۵٪ درصد در بروز تهدیدات امنیتی جمهوری آذربایجان در رابطه با ج. ا. ایران و دو عدم قطعیت عمده «همگرایی با ارمنستان با منفعل‌سازی و فاصله دادن از مدار مرزهای ایران» و «همگرایی و توسعه روابط آذربایجان با رژیم اشغالگر قدس علیه جمهوری اسلامی ایران» سه سناریو تجسم و تحلیل شد.

سناریو نخست استقلال ج. آذربایجان در آینده و «همگرایی با ایران» است که با بیشترین میزان احتمال تحقق «زیاد» با میانگین نمره ۷.۳ با ۷۳٪ درصد احتمال تحقق، به عنوان سناریو خوش بینانه در این تحقیق از آن نام برده شد. در شرایط این محیط، تهدیدات امنیتی ج. آذربایجان در رابطه با ج. ا. ایران به نحو چشمگیری با میزان ۷۶.۶۷٪ درصد کاهش می یابد.

سناریو دوم با عنوان «رقابت با ایران» است که با احتمال تحقق «زیاد» با میانگین نمره ۷.۱ با ۷۱٪ درصد احتمال تحقق به عنوان سناریو بینابین در این تحقیق از آن نام برده شد. در شرایط این محیط، امکان بروز تهدیدات امنیتی ج. آذربایجان در رابطه با ج. ا. ایران وجود دارد و درصد بروز آن از نظر خبرگان ۴۶.۶۷٪ درصد افزایش می یابد.

سناریو سوم تحت عنوان «تخاصم با ایران» با احتمال تحقق ضعیف سناریو با میانگین نمره ۴.۵ و ۴۵٪ درصد احتمال تحقق به عنوان سناریو بدبینانه در این تحقیق از آن نام برده شد که در شرایط این محیط، امکان بروز تهدیدات امنیتی ج. آذربایجان در رابطه با ایران به نحو چشمگیری افزایش می یابد و درصد بروز آن از نظر خبرگان ۹۰.۰۰٪ درصد است و در بخش نتیجه گیری به داستان سناریو، علائم راهنما و توصیه های راهبردی پرداخته شده است.

جدول شماره ۳- پیشرانه های ساخت آینده محیط امنیتی جمهوری آذربایجان و ج. ا. ایران

ردیف	موضوع سناریو	میانگین احتمال تحقق سناریو	درصد احتمال تحقق سناریو	تأثیر در بروز تهدیدات امنیتی	تأثیر در بروز تهدیدات امنیتی			
					میانگین افزایش تهدید	درصد افزایش تهدید	میانگین کاهش تهدید	درصد کاهش تهدید
		۱ تا ۱۰	۰-٪۱۰۰		۱ تا ۳	۰-٪۱۰۰	۱ تا ۳	۰-٪۱۰۰
۱	(سناریو بدبینانه) تخاصم با ایران	۴.۵	٪۴۵	۲.۹۴	۲.۷	٪۹۰.۰۰	۰	۰.۰۰
۲	(سناریو خوش بینانه) استقلال باکو همگرایی با ایران	۷.۳	٪۷۳	۲.۵۰	۰	۰.۰۰	۲.۳	٪۷۶.۶۷
۳	(سناریو بینابین) رقابت با ایران	۷.۱۰	٪۷۱.۰۰	۲.۷۳	۱.۴۰	٪۴۶.۶۷	۰	۰.۰۰

الگوی مفهومی تحقیق

مهم ترین عوامل کلیدی و پیشرانه های ساخت آینده اثرگذار امنیتی ج. آذربایجان در رابطه با ج. ا. ایران با توجه به پوشش محیط، نشست (پانل) خبرگی و مصاحبه ها، پس از طی فرایند علمی و

پالایش و تجزیه و تحلیل در نتایج پرسش‌نامه و رتبه‌بندی عوامل کلیدی و پیشران‌ها بر مبنای میزان اهمیت و عدم قطعیت و با توجه به نظر خبرگی تعیین شدند. دو عامل که از تأثیرگذاری و عدم قطعیت بالایی برخوردار بودند به‌عنوان دو عدم قطعیت کلیدی و عمده آینده‌ساز بین ج.ا. ایران و ج. آذربایجان انتخاب و نمودار شکل‌گیری فضاهای منجر به پیدایش سناریوهای بین دو کشور در سطح راهبردی ترسیم شد. سه سناریوی حاصل از فضاهای یاد شده با استفاده از ده عامل کلیدی و پیشران برتر احصاء و تجسم و سناریوهای امنیتی محتمل ج. آذربایجان در رابطه با ج.ا. ایران در قالب شکل زیر ترسیم گردید.

شکل شماره ۲- سناریوهای امنیتی محتمل جمهوری آذربایجان در رابطه با جمهوری اسلامی ایران

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

با توجه به بررسی وضعیت عوامل تأثیرگذار و پیشران‌ها با بیشترین تأثیرگذاری بر بروز تهدیدات امنیتی جمهوری آذربایجان در رابطه با ج.ا. ایران، در فضاهای راهبردی ناشی از تقاطع دو عدم قطعیت، نتایج جمع‌بندی و سناریوهای امنیتی محتمل جمهوری آذربایجان در رابطه با ج.ا. ایران به شرح زیر است:

در شرایط محیط شماره یک (تخاصم با ایران): مجموعه‌ای از ضعف‌ها، نیازها و الزام‌های داخلی، منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای سبب خواهد شد تا جمهوری آذربایجان و رژیم صهیونیستی به‌عنوان گزینه‌های جدی برای یکدیگر مطرح شوند. شرایط ویژه و ظرفیت‌های دو کشور در جهت تأمین منافع اساسی یکدیگر، به شکل‌گیری رابطه‌ای گسترده و چندجانبه منجر شود. جمهوری

آذربایجان از مسیر رابطه راهبردی رژیم صهیونیستی را به عنوان متحد قدرتمند سیاسی، اقتصادی و نظامی بباید تا تهدیدات سیاسی، امنیتی و نظامی از سوی همسایگان و نیز درگیری اراضی اش تا حد قابل قبولی کاهش یابد. با تداوم رابطه مستحکم با رژیم صهیونیستی خود را زیر چتر امنیتی آمریکا قرار دهد و از راه حمایت تل آویو و لابی یهودیان در آمریکا ضمن مقابله با لابی آرامنه و گسترش خطوط انتقال انرژی و روابط اقتصادی گسترده با غرب به بازسازی اقتصاد و کاهش وابستگی خود به روسیه بپردازد. در مقابل رژیم صهیونیستی ضمن ارتقا نفوذ اقلیت یهود ساکن در جمهوری آذربایجان با لبنانی سازی این کشور و حضور گسترده در مرزهای شمالی ایران نسبت به دسترسی به منابع انرژی حوزه خزر و متنوع سازی مسیر دسترسی به انرژی بر اجرای آیین اتحاد پیرامونی فائق شود؛ بنابراین کشور آذربایجان با تأثیرپذیری از محیط بین الملل به ویژه رژیم اشغالگر قدس و بر مبنای ویژگی ها و مؤلفه های قدرت ژئوپلیتیکی خود، نظر به رقابت و همگرایی در برخی منافع مشترک رژیم صهیونیستی، ترکیه و کشورهای فرامنطقه ای بر سر نفوذ در منطقه و تعارض مبنایی با ج.ا. ایران بین گفتمان مقاومت و سازش، زمینه گسترش تنش و درگیری های غیرمستقیم و نیابتی با کشور ج.ا. ایران را فراهم و سطح تنش های نظامی - امنیتی به صورت غیرمستقیم افزایش خواهد یافت و با توجه به آسیب پذیری زیاد طرفین، حداکثر تحفظ نسبت به وقوع درگیری سخت مستقیم حفظ خواهد شد.

مهم ترین علائم و نشانگرهای وقوع سناریوی نخست؛

- تأکید و تمرکز مقامات دو کشور آذربایجان و ایران بر چالش ها و اختلاف های موجود در حوزه های مختلف نظیر رژیم حقوقی دریای خزر و ...
- تشدید اختلاف نظر رهبران دو کشور بر سر مسائل محلی و منطقه ای و ...
- افزایش استقرار نیروهای نظامی و فعالیت های اطلاعاتی آمریکا، ترکیه و رژیم صهیونیستی در آذربایجان،
- اقدام عملی ج. آذربایجان در راستای سیاست فشار حداکثری آمریکا علیه ایران و تشدید رویکردهای تقابلی در حوزه امنیتی سیاسی و نظامی تا سطح تنازع و جنگ،
- ائتلاف آذربایجان با رژیم صهیونیستی و افزایش سیاست های تهاجمی و مخرب در منطقه به خصوص علیه اعضای محور مقاومت،
- توسل به زور در باز کردن مسیر زنگ زور و حل نشدن آن به عنوان هدف استراتژیک و تبدیل این مسئله به بحران و تضعیف کردن ژئوپلیتیک ایران با ایجاد کریدور دلخواه.

در شرایط محیط شماره دو (همگرایی با ایران): ج. آذربایجان به دلیل مشکلات ناشی از تضعیف قدرت ملی توجه بیشتر را به کنترل اوضاع و حفظ ثبات داخلی داده و در حوزه منطقه‌ای از سیاست‌های تهاجمی کاسته شده و با احتیاط بیشتری نسبت به مسائل منطقه‌ای واکنش خواهد داد. ج. آذربایجان در این شرایط محیطی، سیاست‌های تهاجمی را به شدت تعدیل نموده و سعی در کنترل وضع موجود خواهد داشت. توجه بیشتر این کشور به حفظ و بقای حکومت و ثبات بخشیدن به اوضاع داخلی و بین‌المللی در شرایط یادشده و تلاش در برقراری توازن قدرت‌های صاحب نفوذ پیرامونی و فرامنطقه‌ای در قفقاز جنوبی و خودداری از هرگونه اقدام منجر به بروز تنش در روابط طرفین خواهد بود. در مقابل ج. ا. ایران با توجه به تجربه تحمل سال‌ها فشار و تحریم در حوزه‌های مختلف به‌ویژه در حوزه اقتصاد، نظر به ساخت درونی قدرت و عدم اتکاء به بیگانگان در مدیریت شرایط محیط شماره دوم بهتر عمل کرده و ضمن حفظ خطوط قرمز مرتبط با منافع ملی خود در مقابله با فشارهای آمریکا و غرب برای تسلیم در برابر خواسته‌های آن‌ها بر اتخاذ راهبردهای مقاومت فعال و واکنش‌های دور از هیجان و منطبق با دوراندیشی راهبردی ادامه خواهد داد. فشارهای وارده به ایران در شرایط محیط دوم موجب توقف سیاست‌های منطقه‌ای ایران و پشتیبانی راهبردی از محور مقاومت در منطقه نخواهد شد. ضمن اینکه ایران در حوزه ارتقا توان دفاعی از جمله در حوزه موشکی و پهپادی محدودیتی نخواهد پذیرفت. در مقابل هرچند کماکان حفظ امنیت و منافع ملی ج. آذربایجان در پیوستگی سرزمینی با نخجوان و راهاندازی کریدور و افزایش مسیرهای ترانزیتی جزء اولویتهای حساس ج. آذربایجان در سیاست منطقه‌ای باقی خواهد ماند و پیگیری دیپلماسی در برابر ایران در اولویت سیاست منطقه‌ای ج. آذربایجان قرار خواهد گرفت لیکن این سیاست بنیادین نبوده و بیشتر تاکتیکی در مواجهه با دست برتر ایران در معادلات منطقه خواهد بود و در مجموع شرایط به سمت افزایش نفوذ ایران در منطقه و تضعیف ابزارهای رژیم صهیونیستی علیه ایران پیش رفته و محور مقاومت به‌عنوان مهم‌ترین سیاست راهبردی ایران در منطقه با کاهش اقدامات خصمانه رژیم صهیونیستی در منطقه علیه آن، به جایگاه ممتازی در تأثیرگذاری نسبت به تحولات منطقه‌ای خواهد رسید. شرایط محیط دوم به سمت کاهش شدید تنش‌های نظامی - امنیتی بین دو کشور و ارتقا تعامل خواهد بود.

مهم‌ترین علائم و نشانگرهای وقوع سناریوی دوم:

- تکیه کردن و تمرکز مقامات دو کشور آذربایجان و ایران بر فرصت‌ها و منافع، نیازها و ظرفیت‌های امنیت‌ساز مشترک دو کشور.

- مورد تأکید قرار گرفتن توان و ظرفیت دو کشور در رفع اختلافات و عدم دنباله‌روی از سایر قدرت‌های مداخله‌گر.
  - ضعف آذربایجان در اخذ راهبردهای بازدارنده در برابر قدرت ایران و حفظ و افزایش قدرت دفاعی ایران به‌خصوص در حوزه موشک‌های راهبردی.
  - تثبیت و افزایش قدرت دولت‌ها و گروه‌های عضو محور مقاومت (عراق، سوریه، لبنان، یمن و فلسطین) در محیط داخلی و منطقه‌ای و افزایش احتیاط رژیم صهیونیستی در برخورد با دولت‌ها و گروه‌های عضو محور مقاومت.
  - استقبال آذربایجان از گفتگو و راه‌کارهای سیاسی و دیپلماسی با ایران و افزایش نرمش انعطاف‌پذیر در سیاست‌های منطقه‌ای آذربایجان
  - واگرایی روابط آذربایجان و ترکیه و نیز درگیری در هیئت حاکمه و احزاب آذربایجان، شرایط داخلی را برای آذربایجان سخت‌تر از همیشه کرده است.
- در شرایط محیط شماره ۳ (رقابت با ایران): فضای سیاسی کشور ارمنستان به‌شدت دوقطبی و محور ترکیه - جمهوری آذربایجان در منطقه قفقاز جنوبی بیش‌ازپیش تقویت می‌شود و باکو با اعتماد بیشتری طرح‌های منطقه‌ای موردنظر خود به‌ویژه در حوزه راه‌اندازی کریدور مورد دلخواه در جنوب کشور ارمنستان را پیش خواهد برد. افزایش اعتماد به نفس حاکمان ج. آذربایجان در خصوص دستیابی به ائتلاف با ترکیه و کشورهای همسور در برتری مقابل قدرت ج. ا. ایران به دور زدن ایران در مسیرهای ترانزیتی خواهد انجامید و افزایش امید غرب به رهبری آمریکا و اذنب منطقه‌ای آمریکا به تسلیم ایران در برابر خواسته‌های آمریکا و در ذیل آن ج. آذربایجان و رژیم صهیونیستی در خصوص دستیابی به سازش ایران و کاهش قدرت دفاعی به‌ویژه در حوزه موشکی (برد و تعداد موشک‌ها) منجر می‌شود. توقف و کاهش حمایت‌های ایران از محور مقاومت و تعدیل سیاست‌های منطقه‌ای در کنار توافق هسته‌ای جدید مطلوب آمریکا در نتیجه فشار حداکثری به ایران، به فضای رقابتی با ایران خواهد افزود و شرایط به سمت برتری نسبی ج. آذربایجان پیش خواهد رفت. در صورت تمرکز بر اختلافات و تنش‌ها در طول زمان، وضعیت رقابت دو کشور ممکن است به وضعیت تخاصم تغییر یابد و شرایط تخاصم نیز به درگیری بینجامد و در آن صورت همکاری‌ها غیرقابل پرش به مرحله مناسب شده و قطع می‌شود، همچنین در وضعیت رقابت، در صورت تمرکز بر همکاری و تعامل و منافع مشترک، دو کشور با کاهش قابل توجه اقدامات تهاجمی روبه‌رو است، در مجموع در شرایط محیطی رقابت به دلیل آسیب‌پذیری راهبردی جدی ج. آذربایجان در برابر ایران از درگیری مستقیم با ایران اجتناب خواهد کرد.

مهم‌ترین علائم و نشانه‌های وقوع سناریوی سوم:

- تکیه نمودن و تمرکز مقامات دو کشور بر منافع و نیازهای خود و بهره‌گیری از سایر قدرتها بدون توجه به منافع طرف مقابل،
- وابستگی آذربایجان به قدرتهای ترکیه و همراه شدن آذربایجان با سایر کشورها و توسعه حضور قدرتهای بیگانه با منشأ آذربایجان،
- بروز رفتار محدودساز مردم شیعه و سرکوب دموکراسی و توسعه شبکه‌های امنیتی در آذربایجان به‌ویژه در مرزهای مشترک،
- پیگیری ساماندهی ناتوی ترکی و پیوستگی سرزمینی با همراهی برخی کشورهای منطقه و فرامنطقه‌ای و افزایش روابط دفاعی با متحدین سنتی مثل ترکیه، رژیم صهیونیستی و ...

توسعه همکاری‌های منطقه‌ای و بین‌المللی به‌ویژه در حوزه قفقاز، تدوین نقشه راه و نیز برنامه جامع اقدام برای منطقه آسیای میانه به‌ویژه زیر سیستم قفقاز جنوبی با توجه به تمامی مؤلفه‌های قدرت ج.ا. ایران راهبرد دیگری است که می‌تواند در اجرا، موفقیت‌هایی را برای جمهوری اسلامی ایران به دنبال داشته باشد.

توصیه‌های کلیدی برای سیاست‌گذاران دفاعی:

- تدوین نقشه راه و برنامه جامع اقدام برای منطقه آسیای میانه به‌ویژه زیر سیستم قفقاز جنوبی با توجه به تمامی مؤلفه‌های قدرت ج.ا. ایران.
- مدیریت تعارضات در نقاط تماس استراتژیک با ج. آذربایجان.
- اجرای برنامه‌هایی برای تنظیم ترتیبات امنیتی با حضور کشورهای منطقه.
- رصد دائم منطقه و همسایگان و تنظیم شاکله روابط بر اساس منافع ملی.
- «گفتمان صلح فراگیر» هم‌زمان با توسعه بازدارندگی متکی بر مؤلفه‌های قدرت ملی.
- استفاده از همه ظرفیت‌های کشور در مهار تهدیدات جمهوری آذربایجان با تأکید بر «قدرت هوشمند» و «هزینه‌دار کردن اقدامات ج. آذربایجان علیه ایران».
- افزایش توان بازدارندگی و توسعه حضور مستشاری در نقاط تماس استراتژیک.
- توسعه همکاری‌های منطقه‌ای در حوزه ترکی - اسلامی و بین‌المللی.

از استادان و پیشکسوتان عرصه نظامی ج. ا. ایران که در این پژوهش با پژوهشگران همکاری داشتند و دانش خود را با آنان به اشتراک گذاشتند، سپاسگزاری می‌شود.

تضاد منافع:

بدین وسیله نویسندگان تصریح می‌نمایند که هیچ گونه تضاد منافی در خصوص پژوهش حاضر وجود ندارد.

منابع

- افشردی، محمدحسین، اکبری، حسین (۱۳۹۲)، تأثیر عوامل ژئوپلیتیکی شیعه بر توسعه نفوذ انقلاب اسلامی، فصلنامه آفاق امنیت، شماره ۲۰.
- پژوهان‌فر و همکاران (۱۴۰۳)، سناریوهای امنیت اجتماعی در مناطق مرزی جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان در افق ۱۴۱۴، فصلنامه آینده‌پژوهی دفاعی، دوره نهم، شماره سی و دوم.
- حسنی، رضا و همکاران (۱۴۰۱)، شناسایی پیشران‌های مؤثر در آینده روابط امنیتی ایران و جمهوری آذربایجان با رویکرد آینده‌پژوهی، نشریه علمی آینده‌پژوهی انقلاب اسلامی، سال سوم، شماره دوم، ۹۳-۶۵.
- حنا کاسو و رابرت گراسنر (۱۳۹۶)، «آینده‌پژوهی و تجزیه و تحلیل سناریو»، مترجمان محسن رستمی، آزاده کتبی و غلامرضا خجسته، انتشارات پشتیبان.
- راه نجات، میترا و کبیری، حسن. (۱۳۹۷). واکاوی عوامل اقتصادی-امنیتی واگرایی روابط جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۶، فصلنامه پژوهش‌های راهبردی سیاست. ۷(۲۵): ۹۵-۱۲۲.
- رشیدی، احمد و ملکی، ماری (۱۳۹۸). منافع روسیه و بحران‌های منطقه قفقاز جنوبی. مجله سیاست و روابط بین‌الملل، دوره ۳، شماره ۵، تهران.
- سلطانی، محسن (۱۳۹۴). بررسی نقش موقعیت جغرافیایی برونگان جمهوری خودمختار نخجوان در مناسبات ژئوپلیتیکی ایران و جمهوری آذربایجان. پایان‌نامه کارشناسی ارشد جغرافیای سیاسی، دانشکده ادبیات دانشگاه فردوسی مشهد.
- شوارتز، پی‌تر (۱۳۹۰)، «هنر دورنگری برنامه‌ریزی برای آینده در دنیای با عدم قطعیت»، ترجمه عزیز علیزاده مرکز آینده‌پژوهی علوم و فناوری دفاعی، مؤسسه آموزشی و تحقیقاتی صنایع دفاعی.

- صباحی، محمد (۱۴۰۳)، رساله سناریوهای امنیتی محتمل جمهوری آذربایجان در رابطه با ج.ا. ایران، دافوس آجا، تهران.
- عزتی، عزت‌الله (۱۳۸۷)، ژئوپلیتیک، انتشارات سمت، تهران.
- فرهادی، علی و نصیرزاده، عزیز (۱۳۹۷)، سناریوهای جنگ محتمل علیه جمهوری اسلامی ایران، فصلنامه آینده‌پژوهی دفاعی، سال سوم، شماره ۸.
- ماتس لیندگران، هانس باند هولد، طراحی سناریو؛ پیوند آینده و راهبرد، مترجم عبدالعزیز تاتاری (۱۳۹۰)، مرکز آینده‌پژوهی علوم و فناوری، مؤسسه آموزشی و تحقیقاتی صنایع دفاعی.
- ملائی، مسعود (۱۴۰۰)، ج. آذربایجان، مرکز مطالعات سیاسی و بین‌المللی، انتشارات وزارت امور خارجه، تهران.
- میرحسینی، سید محسن و قیمی بشنو، فاطمه (۱۳۹۸). پیامد حضور اسرائیل در منطقه قفقاز جنوبی و تأثیر آن بر صلح منطقه. مقاله همایش بین‌المللی صلح و امنیت در قفقاز جنوبی.
- نجفی سیار، رحمان و ابراهیمی، حامد (۱۴۰۰)، آثار و پیامدهای توافق‌نامه آتش‌بس بحران ۲۰۲۰ قره‌باغ بر امنیت و منافع ملی جمهوری اسلامی ایران، فصل‌نامه روابط خارجی، سال ۱۳، شماره ۳.
- نصیرزاده، عزیز و همکاران. (۱۴۰۰). سناریوهای راهبردی صحنه‌های جنگ آینده جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۰۴، فصلنامه پژوهش‌های راهبردی ارتش. (۱۱): ۸۲-۵۳.
- Afshardi, Mohammad Hossein, Akbari, Hossein (2012), The effect of Shiite geopolitical factors on the development of the influence of the Islamic Revolution, Afaq Sesat Quarterly, No. 20. [in Persian]
- Aydin, Ulvyey & Azhgaliyeva, Dina (2019). Assessing Energy Security in the Caspian Region: The Geopolitical Implications for European Energy Strategy. ADBI Working Paper Series, 2(10). PP. 1-26.
- Bajrektarevic, Anis & Pozega, Petra (2021). The Caspian Energy Plateau: Geoeconomic, Geopolitical and Legal essentials. SEER Journal for Labouré and Social Affairs in Eastern Europe, 4(6). PP. 123-142.
- Bayramov, Agha (2021). Conflict, Cooperation or Competition in the Caspian Sea Region: A Critical Review of the New Great Game Paradigm. Caucasus Survey, 9(1). PP. 1-20.
- Ben Aharon, Eldad, (2023), Between Geopolitics and Identity Struggle; Why Israel Took sides with Azerbaijan in the Nagorno- Karabakh Conflict, Available at: [https:// www.ssoar. info/soar/handle/ document/85122](https://www.ssoar.info/soar/handle/document/85122)

- Davoodi, Taghi. (2016). "Political and Cultural Relations between Iran and Azerbaijan: A Review." *International Journal of Humanities and Cultural Studies (IJHCS)* ISSN 2356-5926 1.1, pp 1997-2004
- Hasnawi, Reza et al. (2022), Identifying effective drivers in the future of security relations between Iran and the Republic of Azerbaijan with a future research approach, *Islamic Revolution Future Research Scientific Journal*, 3rd year, 2nd issue, pp. 65-93. [in Persian]
- Hana Kaso and Robert Grossner (2016), "Future research and scenario analysis", translators Mohsen Rostami, Azadeh Katabi and Gholamreza Khojaste, Zashatasha Publications. [in Persian]
- Emin, M and Fatih, M (2019), "Iranian Relations with Azerbaijan and Armenia: A Comparative Approach in the Case of Pragmatist Politics p,1
- Ezzati, Ezzatole (1387), *Geopolitics*, Samt Publications, Tehran.
- Farhadi, Ali and Nasirzadeh, Aziz (2017), Possible War Scenarios against the Islamic Republic of Iran, *Defense Futures Quarterly*, Year 3, Number 8. [in Persian]
- Gaubinger, K. & Rabl, M. (2014). Structuring the Front End of Innovation. In Gassmann, O. Schweitzer, F. (eds.): *Management of the Fuzzy Front End of Innovation*. Cham: Springer, pp. 15-30.
- Pejohanfar et al. (2024), social security scenarios in the border areas of the Islamic Republic of Iran and the Republic of Azerbaijan in the horizon of 1414, *Defense Future Research Quarterly*, 9th volume, 32nd issue. [in Persian]
- Rahnajat, Mitra and Kabiri, Hassan. (2017). Analyzing the economic-security factors of the divergence of relations between the Islamic Republic of Iran and the Republic of Azerbaijan from 2000 to 2016, *Strategic Policy Research Quarterly*. 7(25): 122-95. [in Persian]
- Rashidi, Ahmed and Maleki, Marie (2018). Russia's interests and crises in the South Caucasus region. *Journal of Politics and International Relations*, Volume 3, Number 5, Tehran. [in Persian]
- Ratelle, Jean-François (2023), "—Azerbaijan, Armenia, and Nagorno-Karabagh: The Next Step", <https://www.cips-cepi.ca/2023/10/31/azerbaijan-armenia-and-nagorno-Karabagh-the-next-step>
- Soltani, Mohsen (2014). Investigating the role of the geographical location of Brongan Autonomous Republic of Nakhchivan in the geopolitical relations between Iran and the Republic of Azerbaijan. Master's Thesis of Political Geography, Faculty of Literature, Ferdowsi University of Mashhad. [in Persian]
- Schwartz, Peter (2019), "Foresight art of planning for the future in a world with uncertainty", translated by Aziz Alizadeh, Defense Science and Technology Future Research Center, Defense Industries Educational and Research Institute. [in Persian]
- Sabahi, Mohammad (1403), treatise on possible security scenarios of the Republic of Azerbaijan in relation to c. A. Iran, Dafoos Aja, Tehran. [in Persian]

- Mats Lindgren, Hans Bandhold, scenario design; The link between the future and the strategy, translated by Abdul Aziz Tatari (2013), Science and Technology Future Research Center, Defense Industries Educational and Research Institute. [in Persian]
- Melai, Masoud (2021), Vol. Azerbaijan, Center for Political and International Studies, Ministry of Foreign Affairs Publications, Tehran. [in Persian]
- Mir Hosseini, Seyyed Mohsen and Qaimi Beshnu, Fatemeh (2018). The consequence of Israel's presence in the South Caucasus region and its effect on regional peace. Article of the International Conference on Peace and Security in the South Caucasus. [in Persian]
- Najafi Siyar, Rahman and Ebrahimi, Hamed (2021), the effects and consequences of the 2020 Karabagh ceasefire agreement on the security and national interests of the Islamic Republic of Iran, Foreign Relations Quarterly, year 13, number 3. [in Persian]
- Nasirzadeh, Aziz and colleagues. (2021). Strategic scenarios of future war scenes of the Islamic Republic of Iran in the horizon of 1404, Army Strategic Research Quarterly. 1(1): 82-53. [in Persian]
- Obel, Paul (2021). Geopolitical Competition in Caspian Region about more than Gas and Oil, Eurasia. Daily Monitor Volume, 18(55). PP. 1-7.
- Xona, Noureddin, (2014), “Mübariz İbrahimov Qəhrəman Sairam-BƏYANAT”, Available at: <http://oxu.az/society/21225>, (Accessed on: 1/3/2016).